

„SZERETTÜK EGYMÁST...”

CZÓBEL MINKA ÉS MÁSOK VISSZAEMLEKEZÉSEI MEDNYÁNSZKY BARÁTI KÖRÉRE¹

BAJZA UTCA 21.

Nemrégem a Petőfi házban jártam, azon kedves intim múzeumban, melynek egész belső értékét csak az foghatja fel tökéletesen, ki a Petőfi kultuszon nevelkedett s méghozzá emlékek is kötik az épülethez azon időből, mikor a Bajza utcai 21-es szám még a „Jókai-ház” volt. Szép, reményekkel, lelkesüléssel duzzasztott időt éltünk.

Az édes békében megerősödött Magyarország végre gondolhatott kultúrája fejlődésére. Az ellentétek – mármint az emberileg lehetséges – kisimultak. Lángokban lobogott a „Szép” iránti érzék és tisztelet.

Ez az idő termelte ki Mednyánszky Lászlót, Szinyei-Merse Pált, Hubay Jenőt,² s a zene sok korifeusait, Fráter Lóránd³ sokoldalú temperamentumát, a híres Apáthy Istvánt,⁴ Herczeg Ferencet, Gozsdut,⁵ Bársony Istvánt,⁶ Pekár Gyulát, s még sok másokat, s e kor mintha focusba gyűjtötte volna minden sugarát, létrehozta Justh Zsigmond misztikus alakját. Ebben a nyugat egészen kifinomult idegességével telített jelenségben mindenekelőtt legerősebb volt az ősmagyar lélek, törhetetlen bizalma a magyar faj életképességében. Minden gondolata, minden szíve vágya oda irányult; ezt az általa rajongásig szeretett népet a kultúra legmagasabb fokára emelni, a szellemi erőket felfedezni, összekovácsolni, semmit parlagon nem hagyni, mi a magyar mentalitás hasznára lehetne.

Ő általa jutottam be Jókaihoz.

A századvég kezdetén vagyunk. Egy kissé fagyos, kissé ködös őszi este. Az utcán már fáznak és sietnek a járókelők.

De bent kellemes temperált levegő, süppedő szőnyegek, s már megvan a hangulat, midőn a gyönyörű magas műterembe lépünk. A termen körülfutó galériához nehéz, faragott lépcső vezet, karfájához simulva magas karcsú nő dekoratív alakja, a háziasszony: Jókai Róza, Feszty Árpádné. Kedvesen fogad, aztán elhelyezkedünk kisebb csoportokra oszolva a műterem egy-egy kedélyes sarkában. Kényelmes karos-

¹ Összeállította és közreadja: Markója Csilla (MTA BTK MI), Bardoly István (Forster Központ).

² Hubay Jenő (1858-1937) hegedűművész, zeneszerző, a Zeneakadémia tanára és 1919-1934 között igazgatója.

³ Fráter Loránd (1872-1930) huszárkapitány, nótaszerző.

⁴ Apáthy István (1863-1922) zoológus, egyetemi tanár, az MTA tagja.

⁵ Gozsdú Elek (1849-1919) ügyvéd, királyi főügyész, író, drámaíró.

⁶ Bársony István (1855-1928) író, újságíró.

székek, vagy alkalmas kis puffok előtt gyöngyházzal berakott kis török asztal-
kákon szivar, cigaretta.

Lassan sűrűsödik az alkonyat.

A műterem rendesen elfátyolozott lámpákkal és színes ékkövekkel, csillogó kovácsoltvas ampolnákkal volt világítva, de most hangulatosabbnak találták a félhomályt, melyben csak az utcai lámpásokból beszűrődő fény világított meg egy-egy érdekes arcot, jellegzetes alakot.

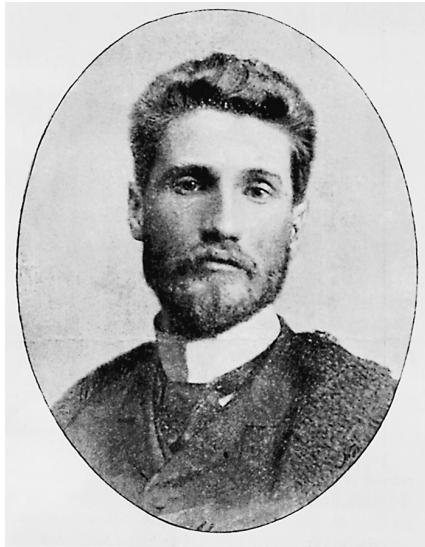
Mind igen boldogok, mert fiatalok voltunk, nemcsak évszámban, de hitben, reményekben is. Olyan hulláma a lelkesülésnek vonult át a világon, amely csak ritkán bimbózik az élet fáján. Egy fanatikus vágyakozás a Kultúra, a Művészet, a Szép, a Jó után, mint egyedüli útja a boldogulásnak egyesek mint a tömeg számára.

Talán éreztük, hogy ez mind martaléka lesz egy a kannibálok kegyetlenségével és a démonok gonoszságával szított világégésnek.

De még akkor a rémes halálgépek tömkelege az idők méhében szunnyadozott. A tengeralattjárót csak Jules Verne Nautilusából, a repülőszerszámot pedig Icarus mítoszából ismertük.

Fiatalok és boldogok voltunk. Mednyánszky László szókratészi tar koponyája is alig látott 38 évet – ő volt a legidősebb köztünk, s a lelke mélyén rejtőzködő melankóliát humorral s szikrázó élcekkel leplezte. Ha ez a búskomorság láthatóbb is volt gróf Batthyány Géza⁷ halvány arcán, vagy gróf Csáky István⁸ sötét tekintetében, de még senki sem gondolta, hogy saját kezükkel vetnek véget fiatal életüknek.

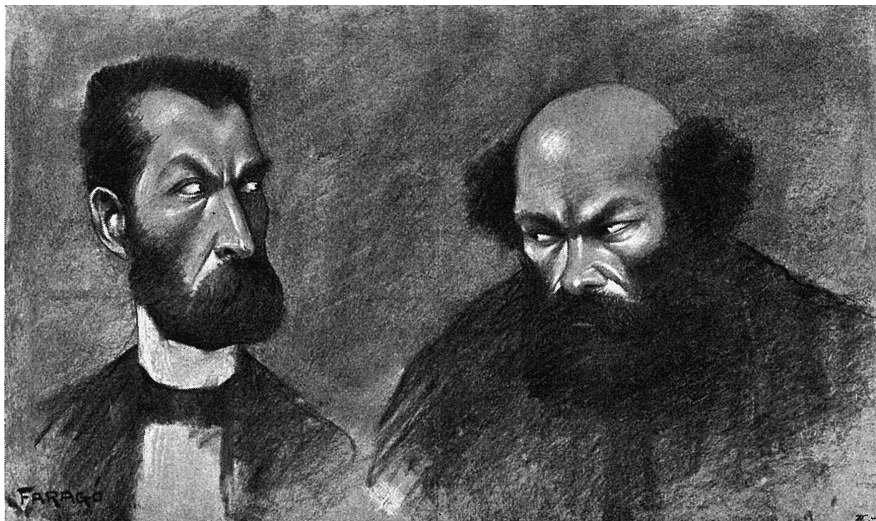
Mi csak a rózsás jövőt láttuk. Úgy Herczeg Ferenc magasan ívelő ragyogó írói pályáját, kinek első kötetét mindnyájan megbámultuk, s mohón olvastuk, Pekár Gyula, az ifjú Herkules, most adta ki *A Hétben* légiesen bájos „Menyasszony

1. Justh Zsigmond. Vasárnapi Újság,
1894. november 18.

⁷ Batthyány Géza (1861-1891). Justh Zsigmond írta róla: „Finomult, majdnem elfinomult faj. Kevés vér, sok ideg. A legművészbibb egyéniségek egyike Pesten, anélkül hogy művész lenne. Mert hogy az legyen, ahhoz energia is kell, ez pedig az én jó Gézámnak tökéletesen hiányzik. Energia és ambíció - - a két kellék híján minden megvan ahhoz, hogy nagy művész legyen.” *Justh Zsigmond naplója és levelei*. Sajtó alá rend. Kozocsa Sándor. Budapest, 1977. 233.

⁸ Csáky István (1867-1892). Justh írta róla: „Összetett fiú, beteg lélek beteg testben, illetőleg inkább öreg lélek öreg testben. Az a típus, amelyet csakis a mi korhadt felvidéki nemzetiségeink produkálhatnak, amelynek családái a »legtisztábbak« (!!!) a világon.” *Justh* 1977. i. m. 336.

2. Faragó József (1866–1906) karikatúrája, feltehetően Justh Zsigmondról és Mednyánszky Lászlóról, Bródy Sándor *Az ezüst kecske* c. művének 1898-ban megjelent, kortárs művészek által illusztrált díszalumszerű kiadásában.

fehérben” című novelláját.⁹ Apáthy István, a fiatal tudós éles logikával védte a materializmus tanait, Hubay Jenő és Aggházy Károly¹⁰ zeneproblémákat vitattak meg, néhány fiatalabb festő Párizsban felszedett valeur tudományával kérkedett, míg egyszerre Feszty Árpád megrázta sűrű, barna üstökét, belekiáltott a félhangon folytatott társalgásba: „mit valeur, mit nuance! Nekem a világ piros!” Aztán meghívta a társaságot jövő pénteken halászlére: „Az nem lesz olyan uras, faintos vacsora, mint amit itt szoktak adni, de valódi, ahogy a Tisza-partján tanultam, még a bográcsot is onnan hoztam.”

Feszty most nagy képén – *Szent asszonyok Krisztus sírjánál* – dolgozott. Kissé ki volt merülve, de jókedvű optimizmusa egy percig sem hagyta el. Tulipános életerejével szemben megkapó ellentét egy halvány, régi mozaikokra emlékeztető alak. Egyenes támlájú karosszékben, bizánci merevséggel ül a századvég legmozgékonyabb szelleme, – kit Mednyánszky László „gőzpóknak” nevezett el – a társaság lelki motorja, a korán elhunyt fiatal író, Justh Zsigmond, vékony kezei a szék párnás karján nyugosznak, míg érdekes aszkétaprofilja felett hullámos aranyszőke haja mintha aureolát képezne. Az ő szuggesztív ereje vonzott és vitt magával, azt a meleg barátságshullámot is ő árasztotta közénk, mely minden történetesen egymás mellé került szomszéd köré a gondolatok és rokonszenv láncát fűzte. Ő így vélte a kultúrát általában, s a magyar kultúrát különösen – legjobban szolgáltni. Bizton el is találta a legjobb módszert, csak egyet felejtett el: összetartó konstruktív erejét valamely

⁹ *A Hét*, 1892. I. 863–866.

¹⁰ Aggházy Károly (1855–1918) zeneszerző, zongoraművész, a Nemzeti Zenede tanára.

utódjára hagyományozni. Avagy a későbbi acél-világ salétromos gőzének ő se tudott volna ellentállni?

De most köztünk volt. Szerettük egymást, mert Justh Zsigmond így akarta. Szellemesek voltunk, mert Justh Zsigmond így kívánta. Mint csillaghullámos nyári éjjel, röpködtek a szellemsziporkák a műterem félhomályában. Tartalmatlan bolygó tüzek. De néha egy vakító, színes fényben tündöklő gondolat-meteor is megjelent a csekélyebb lángok között, melyeknek súlyos magva későbbi időkre is fennmaradt, így Czóbel István majdnem látnokszerű előadása a jövőről. Sajnos minden beteljesedett.

Aztán csendesebbek, álmódzóbbak lettünk. A lámpákat is behozták. Fesztyné indítványozta: „menjünk fel a papához, ő már vár”.

Mondhatom elfogult voltam: én, a kezdő verselő, korunk legnagyobb regény-íróját megközelíteni. Nem tudom, hogy jutottunk fel Jókai szobájába, de egyszerre előtte álltam, egy szelíd szavú, szelíd szemű öregúr előtt.

Háziköntösben volt, házisapka fején.

Kedvesen, barátságosan fogadott, mint valami jó nagybácsi, ki először látja gyermekkorában jól ismert, de azóta felnőtt hűgát, s némi érdeklődéssel nézi, hogy mivé fejlődött?

Hogy semmi súly ne vegyüljön találkozásunkba, kézen fogott, s megmutatta legnagyobb büszkeségét, szép kagylógyűjteményét. Örült, hogy egyik-másikat megismertem, s meg tudtam nevezni.

Pár kedves szó után ismét lementünk. Különböző szobákban különböző szögletekbe telepedtünk, néhányan Fesztyné kék budoárjába, mely a mennyezettől a padlószőnyegig egy igen kellemes sötétkék színbe volt vonva, mint ő mondta „idegnyugtató árnyalatba”.

Jelentették a vacsorát.

Egy hosszú, szépen felvirágzott, gyertyákkal világított asztalnál foglaltunk helyet. Jókai – most már fekete ruhában – az asztalfőn.

Nekem jutott az a kitüntetés, mellette ülhetni, másik oldalán sógornóm, Mednyánszky László nővére¹¹ volt. Az asztal másik végén Fesztyné, mellette Aggházy, rajta túl Wohl Janka,¹² rajtuk kívül az egyetlen hölgyvendég, míg férfiak számosan voltak. Másik szomszédom, Gyulai Pál kritikus eszével és rövid, szakszerű, az irodalmi technikát illető kérdéseivel sokszor zavarba ejtett. Azt hiszem, efeletti zavaromban igazán elfelejtettem, hogy a jambus és anapest között mi a különbség, pedig ilyenforma dolgokról volt szó. Szerencsére figyelme a legkisebb nagy írónak mihamar elterelődött rólam, s régi trefás ellenfelét, Vadnay¹³ támadta heves és igen mulatságos szóvitában. Gyulai és Vadnay nem voltak velünk a műterem félhomályában. Azt hiszem nem is élvezték volna a hangulatot. Jókainál tartózkodtak? Vagy csak a vacsora idejére érkeztek? Nem tudom, de szemem előtt éppen akkor merültek fel, mikor feltállták az estebédet. Ez vidám, kedélyes, magyarosan közvetlen hangulatú volt.

¹¹ Czóbel Istvánné Mednyánszky Margit. Ld: Fontosabb szereplők.

¹² Wohl Janka (1846–1901) írónő.

¹³ Vadnay Károly (1832–1902) újságíró, a *Fővárosi Lapok* szerkesztője, az MTA tagja.

Poharak csendültek, s csodálkozva tudtam meg, hogy az én tiszteletemre.

Először Jókai koccintott velem, s „kedves kis kollégámnak” nevezett. Milyen büszke voltam e névre, s milyen jól esett nekem, hogy a többi más neves író is felvette ezen megszólítást, velük lenni, közéjük tartozni, ez volt legnagyobb vágyam, legfőbb ambícióm.

Vacsora után ismét felmentünk Jókaihoz. Itt aztán a nagy író kifejtette egész szeretetreméltóságát, tréfált, anekdotázott, a „nagy idők”-ről emelt hangon emlékezett, kitérte meseszövéű álomvilágát, majd ellágyult egészen a drámai pátoszig, mely egy romantikus hajlamban, egy olthatatlan vágyban gyökerezett: a mindennapiság felé emelkedni. Mindenki érezte, hogy ezen virágtiszta kék szemek az életnek csakis a regényes oldalát látják, s hogy éppen ez a naiv bizalom másokban és önmagában az a csodaköpeny, melyet gondolatai körül ő maga szőtt, de melyben ő a külvilág valódi alakját vélte felismerni, rejti a nagy költő tragikumát.

De akkor még harmónia és jólét uralkodott körülte. Nem régen adta ki illusztrált kötetét: *Utazás egy sírdomb körül*,¹⁴ melyben leányáról, Fesztyné Jókai Rózáról valóságos rajongással beszél. Meleg szeretet fűzte össze abban az időben Jókait leányával és vejével, Feszty Árpáddal.

E szép családi élet jóltévoően hatott a vendégekre is. Otthonosan és jól érezte magát mindenki a költő házában.

Jókai a fiatalabb írókat elvezette könyves szekrénye elé, melyben 100 kötete, megjelenésük sorrendje szerint rendezve, szépen egymás mellett pihent. Szelíd hangon, némi kis büszkeséggel és nagy meghatottsággal mondta: Ezt utánozzátok fiam!

Elfelejthetetlen perce az estének és életemnek, midőn ő a nagy, az Elérhetetlen kézen fogott, s mintegy bevezetve az irodalom berkeibe, áldást mondott reám: „az Isten áldja meg kis múzsa”, s ezzel ott mindenki szemeláltára egy atyai csókot nyomott homlokomra.

Észrevétlenül iramlottak az órák, tréfás és magasztos hangulatok között változva, késő éjszakáig maradtunk a vendégszerető háznál.

Jókai korábban visszavonult, de előbb még megható búcsút vett Justh Zsigmondtól, ki gyöngye egészsége helyreállítása végett Afrikába készült, s ez volt egyszersmind búcsúestéle.

Jókai őt is megáldotta pátriárkák módjára. Látszott, hogy hisz áldása foganatában, hogy meg van illetőde, távozó, fiatal beteg barátja, mint saját maga felett, s hogy most éli át valamely szép regényes históriája egy megható jelenetét. Oly igazság volt ebben az áldást osztó gesztusában, hogy mi is mind meghatódtunk, pedig voltak közöttünk szkeptikusok, materialisták, rajongók, ahogy éppen jött.

De most a perc varázsa, mintha egy folyamhoz öntené a lelkeket, hogy majd a hazatérés hűvös órájában, ismét szétválvá ki-ki a maga rideg, vagy virágos útján járjon.

Sokszor jártam a Bajza utca 21. szám kedves otthonában, kellemes órákat töltve a családdal, vagy gyertyafényes lakomáknál váltakozó, de mindig érdekes alakoktól körülvéve, némelyek közülük világhírűek lettek, így Herczeg Ferenc, akinek műveit

¹⁴ Jókai Mór: *Utazás egy sírdomb körül*. Budapest, 1889.

nem csak itthon, de a külföldön is ismerik és bámulják, így Hubay, kinek varázshagedűje a hangversenyek fénypontja volt s ki művészetét számtalan híressé vált tanítványban folytatja. A legtöbben közülük már elmentek a nagy titok felé, még a vidám Feszty Árpád is. Alighogy bevégezte híres körképét, *A magyarok bejövételét*, melyen Mednyánszky Lászlóval dolgozott igen nagy sikerrel. Feszty a Hortobágyon, majd Szenttornyan kereste az igazi magyar típusokat, míg Mednyánszky Uzsoknál, Vereckénél örökítette meg a bűbájós tájakat és szorosokat, melyeken őseink diadalmasan behatoltak, hogy egy ezer éven át boldog országot alapítsanak.

Többször láttam még Jókait s mindig észrevettem szeretetreméltó, ábrándos lelkületének ez vagy azon mozzanatát, de soha nem ilyen jellemzetes egyöntetűségben, mint azon este. Úgy rémlik nekem, mintha csak az egyszer találkoztam volna vele, mintha többi összejövetelem a nagy költővel mind csak ezen egy este töredéke lenne.

Midőn már viszály és szétesés jött a családjába, nem láttam többé, s ha hírt hallottam felőle, az idegenül hangzott. Nem tudtam őt más környezetben, más behatások alatt képzelni. Csak midőn egy gyászos hír szárnyalta át az országot, hogy azok az örökifjú kék szemek végleg becsukódtak, találtam újra reá, s hálásan tettem emlékeim nefelejcskoszorúját a nagy poéta sírjára.

És most – meghatottan nézem a Bajza utca 39-é vált – Petőfi-házban Jókai bőrkarosszékét s más, az akkori boldog időben látott emléktárgyakat. Mind, mind a múlté. S a múltban Petőfi és Jókai ismét együtt vannak, mint itt együtt vannak a Petőfi-ház termeiben.

*Czóbel Minka*¹⁵

JUSTH ZSIGMOND – IN MEMORIAM 1863. FEBRUÁR 16.

Tavaly, levélhulláskor, régi adósságom törlesztettem. Mint a zarándok indultam el Orosházáról a határba, Szenttornyanak és magammal vittem egy szobrász öcsémet, akit kioktattam, ki lett légyen az rövid földi életében, akinek sírjához most lelkem egész kegyeletével elindulék. Hol hatalmas port tapostunk, hogy a színes avar zörgött saruink alatt.

Mögöttünk kocsi jött. Mikor elér, megáll és meginstál az öreg paraszt, ülnék fel, szívesen visz. Nem így akartuk, de a jó szívvvel ajánlkozót se lehetett megbántani. Csöndes, szép szava, figyelmessége elárulta, hogy Justh Zsigmond kedves népéből, a nazarénusokból való. Hát még mikor megtudta, hogy mi járatban vagyok, hogy a „drága, boldogult kis urunk” barátja messze földről csak azért jött el a pusztaságba, hogy pár percig egy fehér márványkereszt tövében álljon meg,¹⁶ s aztán forduljon visszafele az apostolok paripáin...

¹⁵ *Koszorú*, Úf. 5. 1938/1939. 147-152.

¹⁶ „A sírboltot az elhalt görög színházában, a nézőtér közepén ásták meg. Ott, ahol Justh páholya volt, most egy kőkereszt áll.” *Budapesti Hírlap*, 1894. október 22. 4. A második világháború után a park fáit kivágták és sírhelyét lerombolták. 1963-ban feltárták sírját és áthelyezték a gádorosi temetőbe.

Jó negyedórát szekereztünk vele. Kérdeztem a régiekről. Emlékezett mindenre, mindenkire. Puskás Lídia él, ott lakik a szomszédságában, nem fog rajta az idő vasfoga, még most is szemrevaló szép asszony. A Czombos István három gyönyörű legényfiát gyászolja, kettőt orosz föld, egyet – a legkisebbet – a Monte St. Michael kőtörmeléke temetett. A Zana István két hete halt meg. „Hát tetszett ösmerni? Persze-persze, hisz még süvölvény legény volt, örömét lelta a világi vigasságban és színházat is játszott a kis urunk kedvéért. Később megvilágosodott és megtért. Nagyon szerette az Úr, sokat szenvedett *ebben* az életben. – A Szentiványi Jóskát tetszik kérdezni? Él még az, de már nem a régi nyalka gyerek, rongya sincs már a szép libériának... Most is ott él a tanyán, béres a zsidó bérlőnél...”

Megmozdult a szívem, hát talállok még ott valakit a közvetlen környezetéből és éppen azt, aki lefogta a haldokló szemeit. Nem fogadtuk el a felajánlott ozsonnát, a falu közepén leugrottunk a szekérről és nekivágtunk az útnak. Alig ösmertem ki magam, a százesztendőös nyárfák, jegenyék barbár módon kipusztítva. A csonka gyökértörzsektől úgy búcsúztam, mint egy-egy lelkennek kedves régi embertől.

Hát még a kastély! Kerítése árva romokban. Nyesetlen utak, összedőlt filagóriák, félig a földbe temetett csonka szobrok, a piros muskátlis rundelláknak nyoma sincs. Pusztulóban minden. De jó is, hogy embert se látok és nekivághatunk a bozótnak, tudom a járást, megtalálom a sírköveket. Besüppedt, virágtalan halmok. Csak az ő márványkeresztjét futja, öleli a borostyán. A tábláját, az egyetlen szóval, ami rá volt vésvé „Fuimus” – ellopták. Csupa sivárság minden, – jobb is lett volna nem látni...

Előkapdásszák az ólak közül Szentiványi Jóskát. Toprongyos, rosszul táplált öreg ember cammog elé. Erről se hinné senki, hogy valaha a párisi lányok, menyecskek kacsingattak rá. Zsigának volt a belső cselédje, bizalmasa, totumfakja. Kérdem, megösmere-e? Jól rám néz és nemet int. Nem is csoda. Harminc esztendeje is van, hogy nem látott. Aztán megmondom neki, hogy ki vagyok. „A kicsi úrfi, lellem!” és alig tudom meggátolni, hogy meg ne csókolja a kezemet. Aztán szóbeszédből felépítjük a régi boldog világot. Nagyot nézett volna valami nem bennfentes, mikor hallotta volna, mint emlegetett, hibátlanul mondva a neveket, ez a vagabundus alak külsországi hercegasszonyokat, világhíres-neves írókat, tudósokat. Nagy szóbeszédben odaérünk az oszlopos tornáchoz... Jóska, ballagva mellettem, egyszerre megtorpan és rám néz. „El se tudom hinni, hogy itt van az úrfi, a temetés óta nem járt itt senki fia...”

Mindenütt rendtelenség, lezüllés. Percekig se ő, se én nem tudtunk szólani. „Nem a régi világ van itt úrficskám! Még a kegyelmes úr is élt, mikor árendába adták a birtokot, azóta felé se néznek. Pláne amióta Aradon oláh világ van. A sok drága holmit mind behurcolták a városba. Nem méltóztatik itt már semmire se akadni a boldog időkből, – ha csak magamat nem prezentálok”, viccelt az öreg, de kicsordult a könnye...

Mégis bementünk a házba, az „öregék”-ébe. Sírni való ízléstelenség tobzódott. Az ősi antik bútorok helyén rossz vásári holmi, a színpompás szőnyegek rongyok... A bibliotékában, ahol a drága koporsó feküdt, förtelmes szecessziós lányszoba.

Jóska kulcsokat zörget. Menjünk át a „legényházba”. „Ott lesz ám csak nagy szomorúsága, ifiuram!” A benyíló, a két szoba, ahol Zsigának otthona volt, most

magtár, szerszámkamra, majdnem szemétdomb. A régi, fehérre lakkozott faburkolatot őrli a szű... Hát ez volt valaha a fejedelmi pazarsággal és a tudós connaisseur ízlésével berendezett meleg fészek? A „studio”!? – Csukott zsaluk mögött, alig látni a félhomályban. Pókhálók cafrangjai között porlepert képet találok, a légypiszoktól alig látszik. Megösterem. Ott lógott a pipázóban, a régi litográfia: „Kazinczy meglátogatja Kisfaludyt Sümegen.” Ezer emlék éled bennem. Úgy ahogy megtisztogatom és elnézem soká, úgy, mint mikor István bátyám magyarázta rendre, hogy kik azok a deli uraságok. „Ezt a képet szeretném.” – „Tessenek elvinni, úgysis a szemétre kerül, mint a többi, a zsidóné nem bánja.” – „Azt úgy nem lehet, hanem kérje el, s aztán adja be Orosházán a patikába, onnan elküldik nekem.” De ráakadtunk Jean de Néthy,¹⁷ Bunny¹⁸ fotográfiájára, azt mégse hagytam ott, neki kedves kezek rótták arra a meleg ajánlás betűit...

Melegen szorítottam meg Jóska kezét búcsúzóra. „Hát még én is kérdeznék egyet-mást, ifiúr, vagy hogy is tiszteljem már az urat? Tessék már valamit beszélni, hogy vannak a régi ösmerősök? A Feszty úr? A Hubay úr? A Hegyi Aranka nagysága? A Minka méltósága? A Laci báró? A nagyöriek? A Forgáchék? Meg a Malonyay, a Pekár, a Bródy?” Csudálatos memóriával rendre kérdezte, ki nem hagyott egyet is.

Lemenőbe volt a nap, előttünk még hosszú kilométerek útja, hát csak rövidre fogtam a feleletet. Feszty, Mednyánszky, Hegyi Aranka, Malonyay, megtértek már oda, ahol Zsiga van. A nagyőri majoreskót Galiciában ölte meg egy buta muszka golyó. Az egyik Forgách szintén meghalt. Czóbel Minka most is Anarcson. Bródy olyan legény, mint volt. A Pekár azóta nagy úr, miniszter lett. – „Már megbocsásson úrfi, de ezt mégse hiszem el...” – mondta naivan, kétkedő pislantással, sunyin mosolygva...

Még egyszer visszanéztem az elvadult parkba. A nap utolsó sugarai beletűztek a szemembe, talán azért csordult ki a könnyem ?... Búcsúzkodtam...Ide se jövök többet! Hogy összeomlott a gyerekálobeli kacsalábon forgó aranyos, tornyos, tükrös tündérkastély...

* * *

„Imádta a titokszerű fenséges erőt, mely a kimagyarázhatatlan minden, s amely előtt csak leborulunk, a nélkül hogy – megérthetnők,” „Kincs halál, csak élet, – élet volt, van és lesz.” „Az életben a nyugalmat szerette, a végest ma, – a végtelent holnap.”

(Fuimus)

¹⁷ Némethy Emmi (Jean de Néthy) magyar nevű, osztrák származású, francia író. Justh Zsigmond ideálja. „Fényképét a szenttornyai szemétdomból teljesen összerongálva Rozsnyay Kálmán mentette meg” s ajándékozta Kozocsa Sándornak. „A kép ezüstkeretben Justh dolgozószobájában, íróasztalán állott.” *Justh Zsigmond naplója és levelei*. Sajtó alá rend. Kozocsa Sándor. Budapest, 1977. 748.

¹⁸ Rupert Charles Bunny (1864-1947) ausztrál festő. 1886-1902 között Párizsban élt. Justh jó barátja volt.

A kilencvenes évek elején Stróbl mester epreskerti műterme, az a szép görög templom és romantikus kertje volt a pesti „széplelkek” rendes találkozó helye. Gyakran járt ott az öreg József királyi hercegünk és fenséges hitvese, (akkor mintázta a művész a „Laci gyereket”, a kisjenői erdőben tragikus véget ért „szép és nagy reményt”¹⁹), az orleansi hercegi pár, Csáky Albinné, a két legszebb és legmagyarabb grófkisasszony Széchenyi Hanna és Alice (öt Toldi Piroskájában tette örökre élővé a bronz), Szápáry Ilma, Lónyay Margit, a Pejacsevics-lányok. Szóval a társaság színe-java. Komoly művészi viták folytak a nemes atriumban, szellemes, bohó tréfák a romok között.

Ott ösmertem meg Justh Zsigát.

Valami síremlék mintájához álltam. Görög ruhában, félig csupaszon. Göndör hajamat olajág-koszorú szorította körbe. Nem vett figyelembe, afféle professzionátus modellnek vélt: csak a mester velem váltott barátságos szavaira vette észre tévedését és azt nagy kedveskedéssel ütötte helyre. Estére már kivitt a szigetre vacsorázni.

Kevés embert szerettem, csodáltam jobban, mint őt. Alig tanultam valakitől többet, szebbet, mint tőle, akinek szkeptikus mottója volt: „valahogy csak lesz, sehogy sohase” és akit mégis belül a legnagyobb tűz, a remeket alkotás lángja hevített...

Nyolc könyvet írt: *Gányó Julcsa*, *Fuimus*, *Pénz legendája*, *Káprázatok*, *Delelőn*, *Művész szerelem*, *Páris elemei* és a *Pusztá könyve*, melyet Polignac Melchior herceg – congeniális és intim barátja, – fordított franciára. (Erről írta Eugène Marbeau a „Le charme de l’histoire”-jában: „Távolság és idő hézagokat hagynak és tanulmányozni egy idegen faj életmódját, melynek polgárosulása más körülmények létezésével ment végbe, majdnem egyenlő a történelem megírásával. Justh Zsigmond könyve bizonyára nagy tetszést aratott korunkban, amely annyira vágyik a nem ismert új behatásokra; a munka hódolat a nagy, szép Magyarországnak, melynek nemcsak erőteljes nemzetét, hanem saját magának jellemét is olyan találóan ecsetelte.”) Nyolc könyv csak, de mind örök életű. Szinte már klasszikusak.

Mérhetetlen hálával kell mindig rágondolnom. Ő volt az, aki először fogott kézen és vitt, hogy bekukkantsak a nagyvilágba. Ámulva-bámulva nyitottam kerekre nagy és kíváncsi gyerekszemeimet és akkor mindenből csak azt láttam, hogy mindenki mindenütt bálványozza őt.

Már a külseje, megjelenése a nem mindennapi emberre vallott. Fajmagyar, neczpáli őseit a XII-ik századig sorolhatta, de szlávosan szóke volt. Sovány, vékonycsontú, finom emberpéldány. Olyan, mint egy stilizált Van Dyck kép, amilyeneket az én Willy Geiger barátom füstögetett Madridban. A feje, selymes hajával, akkor divatos szóke szakállával, valóságos Krisztusé. Érdekes, hogy mikor Antocolsky herceg, a nagynevű orosz szobrász mintázta,²⁰ egy oszlopfőn ülve, ugyanakkor egy pandantját is elkészítette remekének, ugyanabban a pózban: egy faunt, s a fej azon is Justhé. Nem lehetett megmondani, melyik a jobbik portréja.

¹⁹ László Fülöp Mária Vince Habsburg-Lotaringiai főherceg (1875–1895), vadászbaleset érte az ágyai erdőben, és a kisjenői nádori kastélyban hunyt el.

²⁰ Mark Matvejics Antokolsky (1840–1902) orosz származású Párizsban élő szobrász.

Justh Zsiga feje a legfinomabban megrajzolt fők egyike volt, melyet valaha a teremtő alkotott. Kék szeme csupa lélek és ez a lélek olyan földi köntösben, amely számára a legméltóbb. A lélekteli szem csupa szemlélődés, megfigyelés és kékségének valami zománcot ad a melankólia. Egész lénye mint a mimóza, rendkívüli tiszta érzékenység. Ami jellegzetessége volt az embernek, az volt a jellegzetessége az írónak is. Írásaiban, regényeiben az új, Nyugatról jövő irányok első úttörője lett. Mint a verselésben Czóbel Minka. Koruk egyiket se értette meg: a későbbi fejlődésben aztán a fundamentumrakókat elfeledték...

Univerzális műveltsége, sokat utazván: figyelt, tapasztalt, lett látóköre, roppant nyelvismerete, nagyúri modora révén felette állott kora tollforgató mestereinek. Tanítványai, később divatos írók, az ő tudásának kincsesládáját tele marokkal lopták meg. Ma őket jobban ismerik. Justh szerencsés volt nem kenyérért és boldog nem muszájból írni. Ha dolgozhatott, az neki különös lelki gyönyörűség volt.

Élni két világban élt.

Páris volt az eleme, Szentetornya a magyar lelkiösmerete...

* * *

Párisi háza volt az első szép, ízlésteljes, művészi otthon, melyet láttam. Talán kicsit túlszűfolt, de érthető, mert mindent szeretett és semmitől se tudott megválni, aminek lelke van. Az őt környező dolgok pedig mind művészkezek remek alkotásai. A legkisebb, a legjelentéktelenebb is. Amint lelki kérdést csinált a ruhája és az alkalomnak, tónusnak megfelelő nyakkendője megválasztásából, olyan ízléssel válogatta íróasztalának csecsebecsét vagy rendezte el töméntelen vázájában a virágait.

A barátait szintén ugyancsak megrostálta. Sokan ösmerték, sokan éltek közelében s használták ki őt. Ezeket „embereim”-nek nevezte, baráti köre exkluzív volt, oda nehéz a bejutás. Ruppert C. W. Bunny és A. C. Ewels angol festők, Antocolsky, Taine, Pitt, egy hollandus író, Vaearescu Helén, a bukaresti poéta lány, aztán Jean Berge, Saillaide, Leopold Savine, Camill Ducet, Juliette Adam, Sarah Bernhardt s a párisi társaság akkor legünnepeltebb kedvence, Jean de Néthy, egy magyar származású rendkívül szép és talentumos hölgy – Némethy Emmy –, aki nagyanyja, Schäffenburg-Attems grófnő révén Anastasius Grün atyafiságából való volt. Ez a fiatal leányka kiváló műfordító, Petőfit, Reviczkyt az ő révén ösmerték a franciák. Magyar barátai a három korán elhunyt és zseniális mágnásfiú: Batthyány Géza, Csáky István és Széchenyi grófok. Milyen nagy terveik voltak a nobiles leventéknek, hányszor hallgattam elbámulva, megszédülve a magyar jövőbe vágó beszélgetéseiket. Aztán Prielle Kornélia, Czóbel Minka, Büttner Bob,²¹ gróf Forgách Istvánék, Fesztyék, Hubay Jenő, gróf Vay Péter, Mednyánszky Laci, Jászai, – vádolták is, hogy intusait inkább a felső tízezrekből válogatja. – Ez mégsem volt egészében igaz, de ha ott az elfinomult légkörben inkább talált szellemrokonokra, az természetes, de hogy a név, a születés nem minden volt előtte, azt legjobban jellemzi pár szava

²¹ Büttner Helén (1861-1943) festő. Czóbel Minka barátnője.

a kétségbeesett Reviczky Gyulához, mikor az megtudta, hogy csak egy tót szolgáló törvénytelen magzata s a Reviczkyek gőgös hada tiltakozott, hogy az ősi nevet viselje. „Dobd oda nekik a nevet, válassz magadnak mást: azt tedd halhatatlanná”!

Páris legelzártabb palotái: a Polignacok hotelje, Mathild hercegnő háza, comtesse Diane szalonja, Sarah Bernhardt termei tárva álltak előtte. És nemcsak hogy passepar-tout szerzett ide, ahova hogy eljuthasson, Rubikonokat kellett átlépnie, de megkülönböztetett és kegyelt alakja lett a társaságnak.

Legjobban Diane grófnőnél érezte magát. Nemcsak mert ott várta őt baráti köre, de mert ott a múlt századvégi Páris szellemi életének legkiválóbbjai: Prudhomme, Jules Lamatre, Henez, Boisjoslin, Monton, Eduard Hervé, Ulbach, Desrosne, Jean Airard, Borgab voltak a vendégek. Aztán vonzotta a három legszellemdúsabb parisienne: Mme Daudet, Bernhardt és Adam. De főleg a ház úrasszonya...

A grófnő korának első asszonya. Hotelje egy múzeum. Kincses bútorok, álomszőnyegek, csodás bronzok, Correggiok, Memlingek, Hobbemák, Delacroix-k, Guillaumettek az antik brokáttal bevont falakon és faragott állványokon. A grófnő társasága osztályozva volt. Minden hétfőn vagy nyolcszáz embert fogadott, ezek egynegyede már hivatalos volt a hónap első péntekjének estéyleire, minden pénteken már csak ötven lett beinvitálva, hétfőn csak húsz ebédelt nála, amikor Sully Prudhomme ült a főhelyen és szemben vele, fekete bársonyban, drága csipkéekkel, nyakán egy keskeny vérvörös szalaggal, csodás szép nyakát és vállait bámultatva a háziasszony. Ezeken a petit-dinereken mindig ott találjuk Zsigát.

Nemcsak asszonynak volt kiváló és különös példány a comtesse, de írónak is. „Maxime de la vie”-je a legpompásabb, legelsőrangúbb gondolkozó fő könyve. Káprázatos, szinte wildei szellemesség és életfilozófia:

„Nem félek az Istentől, ha mindent tud.”

„Amit valakinek mondunk, az a fele sem annak, amit tőle eltitkolni igyekszünk.”

„Fájdalmunk csak untatja azt, akit el nem szomorít.”

„Aki egy házasságot összeboronált, az rendesen egy ösmerősét áldozza fel egy barátjának.”

„Ha el akarod űzni az unalmasokat, untasd őket.”

„A szellem játszhatja a szívet, de a szív nem a szellemet.”

„A nagy szellemek az életben úgy keresik egymást, mint a honfitársak a külországokban.”

„Mi a kacérság? Ígérni és azt nem állani, eldobni és visszatartani.”

Ezernyi ilyen szellemszakra pattant ki ebből a fényes asszonyi elméből. Képzeltetni, milyen érdekes és értékes volt egy ilyen hétfő esti szellemi szócsata. Goncourtok pennájára való. Pótolhatatlan veszteség, hogy ő, - mint azok, - nem vezetett naplót. A gall esprit quintessenciájának maradandó emléke lett volna. Az intimus felesérsztal mellett „a percnek áldoztak mindent s a percet lehetőleg olyanná kívánták tenni, aminő még addig nem volt”. A legegrotikusabb, bűbájos szellemvirágok nyílása volt.

Természetes, hogy embernek kellett lenni a talpán és a fejében, aki ott helytállott. Justh pedig tökéletes ember...

* * *

A legízletesebb pezsgőnek is csömör a vége.

Ilyenkor menekült Párisából, a Nagyalföld pusztájára, csöndes Szentetornyára.

Az őszi kúria, a hatalmas jegenyék, a vadvirágok a gyopárosi réten, a ház mese-mondó ósdi bútorai, de főleg a parasztjai tiszta egyenes értelme és szólásai vonzó-ták. Az öreg kondorosi bojtártól tanulta az élet mottóját: „valahogy csak lesz, sehogy sohse volt” és mindhalálig használta levélpapírosán s egyéb apróságain. Velük, köztük élt. Ösmerte őket kívül-belül. Ezt „Gányó Julcsá”-ja mutatja meg legjobban. Élt annak minden alakja, magam is szemtől-szembe láttam őket.

Egyik szenvedélye volt velük színházosozni. Parkjában, Isten szabad ege alatt, öreg fák, bozontos bokrok voltak a természet adta dekorációk. A gyepen a néző-közönség. Nyári alkonyatkor játszottak a válogatott lányok, legények. De nem a falusi műkedvelők kedvelt és obligát népszínműveit, hanem – klasszikusokat. A régi görögöktől – Moliéreig. Nem beléjük nyomorítva, hanem az értelmükre bízva. Egy – talán a legjobban és mindenkit meglepően sikerült – előadás színlapját őrzöm:

SZENTETORNYAI KÖRSZINHÁZ

Augusztus 16-án

A KINCS

Plautustól

SZEMÉLYEK:

Élvezet – Puskás Lidia

Megaronedes – Czombos Mihály

Inség – Kis Rózi

Philito – Kulcsár Pál

Charmides – Éliás József

Lysiteles – Györgyi József

Lesbonikus – Czombos István

Stasimus – Rajki István

Callicles – Zana István

Sycophanta – Máté Lajos

Kezdeté 5 órakor.

Kétkézi munkások, dohányos gányók olyan előadást produkáltak, hogy a meghívottak és hozzátértők szeme-szája elállott.

A „legényházban” elfoglalt szobái az igazi, vérbeli gyűjtőre vallottak. Indiai újtjáról mesés bronzokat, álomszerű fátyolhímzéseket hordott össze, egy múmiát kedvelt virága, a piros muskátlik erdeje vett körül. Könyvtára nagyízlésű kötésekben, csupa remek, válogatott munka. Ott töltöttük a pihenés óráit.

Ha épp társaságra vágyott, telegráfozott Párisba, Londonba, Pestre, a Nyírségbe és menten ott termettek, akik szerették, akiket szeretett. Életmódja, étkezési rendje a már megszokott franciás volt. A pazarul terített ebédlőszoba hatalmas asztalát nagy vendéglátások idején úgy ültük körül, ahogy a néhai kolozsvári cigányprímás, aki Londont járt a vigasságos walesi herceg gavallériájából s mesélte: „egy király, – egy cigány...” A szellem princei mellett egy-egy tanyai paraszt. Worth remekének szomszédságában ünnepi, ezüstpitykés kék mándli, a new-bondstreeti frakkok között nagyvirágos, suhogós selyem viganó, nehéztrojtos nyakbavetős kendő. Tíz óra multán

engem – a gyereket – aludni küldött. Asztalbontás virradóra volt. – Nem egyszer, mikor a céccó végén elcsendesedett a ház és már egy vendégszobában se égett a gyertyavilág, besurrant hozzám, felköltött, a cipőt hónunk alá szorítva, harisnyás lábbal osontunk végig a folyosó kőkockáin s a kert mögött könnyű bricska várt és Czombos Jóska röpítette a paripákat, ki a Gyopáros kellős közepire. Leterített medvebőrök, pompás italok, illatos cigaretták vártak. Hanyattfeküdve lestük a hajnal pirkadását, az első pacsirtaszót és élveztük a füstjeinkkel szálló vadvirágok mézes illatát.

Azután messziről odacsendült az Orosházáról kiharangolt öreg Purcsi szordinós muzsikája. Zsiga két kedvenc nótája: „Ki tanyája ez a nyárfás...” és „Már én többet kocsislegény nem leszek...”

A legszebb órák elmúlt életemben...

* * *

Páris volt életpezsdülése. Tornya a nyugalma, Budapest egy közbeeső szürke stáció. A potemkini városnak nem volt szellemi élete. Amit a francia szalonnak nevez, ahol a szellem, a születés, a mód, a rang, a munka található, arra a magyar fővárosban nem talált. Egy-két jó órát csak a Váci-utcai Korona kávéházban tudott tölteni, ahol az írók tanyáztak. Neki a „grande vie” kellett...

A múlt század elején a Karacsok, Vitkovicsok, Méreyek, Gyertyánffyak, Gyöngyössyek, Fáyak, Csapók úri házának fehérasztalánál találkozott a magyar renaissance. Főleg Fáy Andráséknál. Nagyszerű képét adja ennek egyik versében az ifjú Zichy Antal:

„...Fáy András háza körében
Mely a Szívesség s a Múza tanyája vala,
Ó igen, ott láttam legelőször a Szózat íróját
És a komoly Bajzát, s Toldyt, a műszeretőt,
És a kemény Kont költőjét, s Gaált, aki híressé
Tette Peleskét, meg hát az öreg Szemerét,
Elsőt tán, ki meleg keblére ölelte Petőfit,
S mindig sírni tudott lángeszű verseinél!
Ott termett a »Fóthi dal« is; és hány szép, nemes eszme
Lón elhintve s erős karra emelve legott.
Megfordult ott Széchenyi is, Kossuth s a hazának
Akkor is oszlopa már, a haza bölcse: Deák.
Schodelné egy dalt zengett el, Lendvayné tán
Egy verset s követte Egressy vagy Megyeri...”

Azután a szervilis Petrichevich-Horváth, majd a hatvanas években Hajnalka (Rózsaági Antalné), aki Dumast és Marie lányát látta vendégül egy olyan fényes estély keretében, melyet évekig emlegettek, Csekonics grófné, Pulszky Ferencék, De Gerandóék, Blaskovich Miklósné próbálkoztak. Aki leghivatottabb lett volna a

közkedveltség és becsülés révén, Prielle Kornélia asszony, nem élt nagy társaséletet, irtózott a tömegetől. Károlyi György gróf özvegye, Hollóssy Kornélia, és ha itthon volt a bajor király kegyelte Bulyovszky Lilla, mutattak ugyan fel némi eredményeket, de az ő szalonjuk élete se volt hosszantartó. Még legtöbb eredményt a Wohl-lányok, Stefánia és Janka értek el. Házukat szívesen látogatták: Liszt Ferenc, Haynald, Arany János, Rosti Pál, Szerdahelyiek, Eötvös, Kemény Zsigmond, az Ábrányiak, a Pulszkyak, Falk, Bókay, Tóth Lőrinc, Vámbéry, Gyulai, Lévy, Hollánék, Beksicsék s a fiatal generáció. De ez se volt az igazi, Wohlék maguk nem adtak fényt, csak a vendégek aranyozták az ő hajlékukat. Beniczkyné is akart valamit, de belebukott a sok kanapé-kérdésbe. Ha egy író főrend volt vagy ordó díszítette, csak azt tessékelt ahhoz az asztalhoz, ahol v. b. t. t.-ék szürcsölték a teát...

Zsigát a pesti társasélet sivársága, mesterkéltisége, szegénysége kétségbe ejtette. Lámpással keresett valakit, egy dámát; neve, szelleme, összeköttetései, műveltsége, tapintata a maga úri házánál megteremtse a magyar szellemi élet központját, ahová mindenki örömmel, szívesen megy. Előbb a szellemdús Veres Pálnéra gondolt, ahol már rendes otthona volt a „kis akadémiának”, de akinek helyzete mégsem mindenben fedte Zsiga kívánságait. Végre rátalált. Gróf Csáky Albinné Bolza Anna grófnő személyében. Aztán szétrepültek a városban az első aranysegélyű, duplacímeres kartonlapocskák, az invitációk. A fényben ragyogó Andrásy-úti palotácska termében ott volt mindenki. Mágánások, honatyák, írók, festők, szobrászok, tudós professzorok, muzsikuskok, színészek és világszép asszonynép. Csak a legfontosabbat nem lehetett ott találni: a kedélyt. Pedig az úrnő csupa tapintat és leleményesség volt. Idegenek álltak szemben idegenekkel. Egy Jókai, Mikszáth, Benczúr, Berzeviczy, Falk, Rákosi vagy főrendek, vagy politikusok lévén, könnyen találtak társaságra. Vámbéry, Hubay, Popper, Stróbl, Perotti rendjeleikkel jól dekoráltak, hogy megkülönböztetettebbek legyenek. A többiek, – szép nevek, igaz talentumok, – csak úgy lézengtek a szobák során, vagy egy-egy komájukkal diskuráltak. Még néhány főszerkesztő az ambiciózus öregurak társaságában, vagy a sportújság redaktora a fiatal gavallérok között csak lavírozott ideig-óráig. Láttuk Zsigán, hogy bántja a kudarc.

A grófné és Justh, – még két vagy három rout után, – szomorúan látták a koraszülött, gyöngye csecsemő-ábránd kimúlását. Azóta néhány gazdag és kultúrált lipótvárosi úriház asszonya egy-egy időre valahogy nyélbeütötte a dolgot. Ma már csak shimmy kell...

* * *

Zsiga nagybeteg lett. Pusztult a tüdeje. Egyiptom után a Riviérán keresett gyógyulást. Tudta pedig, hogy vége van...

Csak az szomorította, hogy mennyi témája van megíratlan.

Cannesban halt meg, 1894. október 9-ikén.

És harmincnégy éves volt!

Ott ült a nyitott ablaknál, puha takarókba burkoltan, – ahonnan annyiszor csodáltuk a tenger játékát, – lent üde, rózsás angol misszek, „az élet tavaszai”

hajigálták a teniszlabdákat, fel-felkacagtak hozzá, és egy rakett pajkosan röpített be az ablakon egy magnolia virágot... Arcán mosolygás és a hindu „máles” kifejezése...

A formás, puha kezek dobta virágok egy haldokló ölébe estek és pár perc múlva már a zokogó Szentiványi Jóska kérges tenyere fogta le örök álomra a két kék szemet...

Most sokszor álmaim drágán kísértőjét.

* * *

Piros volt a temetési végtisztesség. Csupa piros muskátli minden koszorú, kifosztva az üvegház s a falubéli viskók ablakai. Piros selyem a koporsója. Márványszobor feküdt benne és úgy mosolygott, ahogy csak a márvány tud mosolyogni.

Nyolc daliás parasztleány vitte a szentmihálylovát. Az ő legkedvesebb aktorai. Nyolc lány, talpig fehérben, citromba szúrt rozmarin-ággal a kezükben, ment a koporsó két oldalán. A „vőfélyek” és a „nyoszolyólányok”. Mindnek pergett a könnye. Jóska alig bírta vonszolni magát; a menet élén a gyászfátyolos keresztet vitte...

Oda ásták mély sírgödörét, ahol a színháza állott. Épp a kellős közepére. Soha annyi „lapátos ember”, (ami békési temetésen a legnagyobb megtiszteltetés jele), ott volt minden férfiember a szarvasi tanyáktól a csáki pusztáig...

Később a megtört szülők egyszerű fehér márványkeresztet emeltek tetemei fölé.

Ötletemre, páran még csatlakozva, akciót kezdtünk, hogy Tornyán emléktábla, esetleg szerényebb szobor hirdesse az ő emlékezetét időtlen időkre...

Jókai, Czóbel Minka, gróf Forgáchék, Feszty és Jókai Róza, báró Kempelen Farkas, Stróbl szívesen lettek segítő-társak.

Zsiga édesapja, az öreg, vak Justh István, levelet íratott hozzám:

Igen tisztelt Öcsém Uram!

Igen meghatottak minket hozzám intézett becses sorai, melyben értesít, hogy szeretett boldogult Zsigmond fiam emlékét oly nagyszerűen megörökíteni szándékoznak. Fogadják ezért leghálásabb köszönetünket. Ezen tervről értesültem már a lapokból, különösen a Makói Hirlapból, de nem tudtam, való-e a hír? Nem lehet valami kedvesebb szülőkre nézve, mint az, ha gyermeküket ily kitüntetés éri, azért fogadják még egyszer a résztvevők és elsősorban igen tisztelt Öcsém Uram, forró, hálás köszönetünket. Idemellékelve küldöm a kívánt beleegyezést. Arra kérem egyúttal, szíveskedjék engem időnként működésükről tudósítani. Mi október közepén téli szállásunkra, Budapestre megyünk. Én egy éve betegeskedem, de nem vagyok fekvő beteg. Őszinte tisztelője

Justh István s. k.

Mellékelve:

„Alulírott a legnagyobb örömmel, sőt hálás kifejezésem mellett adom beleegyezésemet arra, miszerint buzgó irodalom pártoló lelkes honfiak és honleányok

által boldogult szeretett fiam, Justh Zsigmond emlékének megörökítése céljából tervezett emléktábla és szobor pusztaszentetornyai birtokomon, mint boldogult fiam születése helyén s ahol műveinek legnagyobb részét is írta, elhelyeztessék és felállíttassék.

Pusztaszentetornya, 1896. október 10.

Neczpáli Justh Istvánné s. k.”

Előttünk: Henczély Károly, közs. tanító, ifj. Kontsek Pál, bérlő.

Pusztában elhangzott szó lett Czóbel Minka lelkes felhívása.

Emléktábla, szobor ma sincs...

Talán megmozdul a „Társaság” szíve?

Nemrég Zsigárol beszélve, a nemes ifjú Geiszt Gazsi adott rá pár ezer koronát.

Olyan szívesen átadnám a szent és szép örökséget, ráteálnám a lelkes terv kivitelét valakire, aki – fiatalabb nálam...

* * *

Pár héttel a temetés után Justh Gyula meghívott néhányunkat, válasszunk valamit emlékül a drága barát hagyatékából. Tárva állt előttünk a dúsgazdag ifjú kincsháza. Én szerényen két ezüst kézelő-gombot választottam és kértem. Meg is mosolyogtak érte.

Azért akartam ezt, mert láttam, hogy leggyakrabban viselte, és mert tudtam a históriáját; azokból a szűzmáriás ezüst huszasokból készült, melyeket Kossuth először veretett és maga ajándékozott volt Zsiga nagyanyjának.

Arcképe mellett őrzöm az egyiket. A másik valakié Pozsonyban, aki nekem egykoron legkedvesebb volt az egész világon...

* * *

Mikor Wohl Janka házánál utoljára gyűlt össze a társaság, már nem csak a meghívottak és választottak előtt nyílt meg az ajtó. A kedves, meleg otthon. Licitációra gyűlt össze a közönség. Jó barátokat kegyelet, hiénákat az üzlet hozott oda. Szegény, negédes kis Janka, talán a sírjában is megfordul, ha meglátja, micsoda vegyes a társaság az ő szép, gondos birodalmában!

„Egy Krisztus-fej! Gipszből!”

Halálos csend. Azt hittem verekedni, tülekedni fognak érte.

Annyi jó barátja volt ott, meg lekötelezettje Justh Zsigmondnak, tisztán szerénytelenség lett légyen, ha én aspirálok rá...

Öt forint először..., másodszer..., harmadszor ..

Torkomat fojtogatta a sírás, feljajdulás...

Egyszerre előlép a háttérből jó Hubay Jenő uram, nagyobb summa bankópénzt dob az asztalra, indul kifelé a szoborral, – de közben megvetéssel néz körül és végigmér szempillantása egypár ficsúrt, irodalmároskodót, álbarátot...

Illő kegyelettel őrzi ma is Margit-rakparti palotájában az „értéktelen” gipszfigurát, Stróbl mestertől..

Sidney Carton [Rozsnyay Kálmán]²²

CZÓBEL ISTVÁN

Lehunyta távolbalátó szemét, a nagyőri várban 1932. április 30-án tért nyugalomra. Ott temették el a Poprád parti poétikus kertben hajadon leánya mellé, kit három év előtt vesztett el.²³

Czóbel Imre cs. és kir. kamarás és felesége, gróf Vay Evelina elsőszülött fia, István, Anarcson, Szabolcs megyében látta meg a napot 1847-ik évében a múlt századnak.

Kiválóan nagy szellemi és testi erővel volt megáldva, hozzá egy rendíthetetlen, soha meg nem alkuvó jellem, mely már gyermekkorában élesen rajzolódott: egyszer nagyatyjának Vay Ábrahámnak, gyermeki szeszélyből vagy Isten tudja mi okból, nem akart kezet csókolni. Anyja, hogy rávegye, egy mellékszobába csukta. Midőn megnézni ment, mit csinál a gyermek, a pici fiúcska az ágy alól kukucskált ki, összes ruhácskái szépen csomagba kötve, s dacosan mondta: vegyen vissza mindent, amit adott, én szegény leszek, de rossz. Ilyen volt ő az étellel szemben is. Ha valahol «haszon» kínálkozott, nem fogadta el még a legtisztességesebbet sem, mert az ő mentalitásában a «haszon» és «tisztesség» fogalma nem fedte egymást. Mint legelső benyomást emlegette az 1849-ben Szabolcsban átvonuló muszkahadsereget, különösen, hogy habzsolták torzonborz katonák a nyers uborkát, éretlen dinnyét.

Tanuló éve alatt is feltűnt élénk felfogása, mélyreható esze. A sport terén erő és ügyesség gyakorlatában mindig elől járt. A zajló Tiszát átúszni, fuldoklókat

²² *Napkelet*, 1, 1923, 4. 318-327. – írását *Egy litterary gentleman* címmel, némi változtatással újraközölte: Rozsnyay Kálmán: „Öreg diák élő emlékei.” Budapest, 1943. 122-128. – Rozsnyay Kálmán (1871-1948) színész, hírlapíró, műfordító. Egy ideig a Mintarajziskola növendéke volt, majd újságíróskodott s több színésznek állt. 1898-ban Londonba költözött s Oscar Wilde személyi titkára volt. 1905-ben nőül vette a nála évtizedekkel idősebb Prielle Kornéliát. Második felesége Dapsy Gizelle (Nil) költő volt, akit 1910-ben vett feleségül. Mindketten Ady baráti köréhez tartoztak. Ld.: Tabéry Géza: *Két kor küszöbén*. Bukarest, 1970. 86-89.; Bíró-Balogh Tamás: A Holnap társaság „botrányos” kültagja. Rozsnyay Kálmán Nagyváradon. *Tiszatáj*, 62, 2008, 11. 115-135. – Mednyánszkyval is kapcsolatban állt, 1911 körül írta Bécsből Miri húgának: „Múlt héten itt volt Wolfner és Rozsnyai barátunk, aki még mindig pártfogol, olyan dolgokat mutatott meg nekünk, amelyeket nélküle sohse láttunk volna. Magángalériákat és modern, felbecsülhetetlen értékű műkincseket is. Rozsnyay itt a legmagasabb körökben otthon van és az irodalom és művészet hírességeinek meghitt tegező barátja, minden prüd lélek borzalmára.” *Mednyánszky-olvasókönyv*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 7. 2000. no. 24/25. 141.

²³ Czóbel Marianna (1890-1929).

3. Czóbel Margit: Nagyőr, 1930-1940 körül.

Akvarell, ceruza, papír, 30 × 37,5 cm

Itsz.: AVU SNG Fond Mednyánszky, fotó: Fotoarchív SNG,

© Slovenská národná galéria, Bratislava

kimenteni, égő falvakban a legveszélyesebb helyeket oltani, említésre sem érdemes gyakori esemény volt életében. Hová bátorság és gyors elhatározás kellett, első volt az elsők között.

Pozsonyban végezte a jogot. Jogászok módjára víg cimborákkal néha zajosan is mulatott, de soha nem kártyázott és soha adósságot nem csinált. Ezt sem tartotta «tisztességesnek». Pozsonyból a zürichi Polytechnikumra, innen a hohenheimi, majd a magyaróvári gazdasági akadémiákra ment.

Németországban megismerkedett Haeckel,²⁴ Prof. Jáger,²⁵ Dr. Siemens²⁶ s más kiválóságokkal. Ezen vezető szellemek behatása alatt rokonszenvezett a darwinizmus materialisztikus világnézetével, de ez lassan, bár elfogadta a tudományos tételeket – egy sokkal magasabb spirituális érzés- és szellemvilággá fejlődött benne.

²⁴ Ernst Heinrich Philipp August Haeckel (1834-1919), zoológus és filozófus, Darwin eszméinek németországi terjesztője, de önálló fejlődéelméletet is kidolgozott.

²⁵ Gustav Jáger (1832-1917), német zoológus és orvos.

²⁶ Ernst Werner Siemens (1816-1892), mérnök.

Ez evolúció ideje alatt írta műveit: *Die Genesis unserer Kultur, I. Die Entwicklung der Religionsbegriffe, II. Die Entwicklung der sozialen Verhältnisse, III. Die Entwicklung der Schönheitsbegriffe.*²⁷

Előbb magyar nyelven tervezte e műveket, de látva, hogy nálunk nem sok érdeklődésre talál, Lipcsében a Lotus Verlagnál adta ki.

Prófétai szemmel látta a jövőt. Régen, mielőtt Spengler megírta volna pesszimiztikus felfogását a nyugati birodalmakról, már ő jelezte a pusztulást. Gróf Károlyi Sándor, kivel sokat dolgozott együtt,²⁸ egyszer szemére is vetette: «Minek ez a Cassandra hang?» Íme, Cassandra szólt és – Trója elpusztult.

Czóbel Istvánnak, a rajongó, izzólelkű hazafinak is meg kellett érni Magyarországon területben és lélekbéli összezsugorodását, Európa, Amerika bomlását s az általa annyira meglátott világcatasztrófát.

Amennyire tőle telt, igyekezett e katasztrófa megállításán. Szóban és írásban figyelmeztette az embereket: «Ne tovább ezen az úton!» Szeretett volna a sajtóban egy orgánust találni, mely elharsogná óva intő szavait, de azok, kik érdeklődtek e szavak iránt, minden legkisebb áldozattól is elzárkóztak. Mikor tanulmányai végétével hazatért az atyai földre, hogy gazdasági tanulmányait gyakorlatilag is értékesítse, minden irányban a nép sorsával, a kultúra emelésével foglalkozott. Fogyasztási szövetkezetek, önkéntes tűzoltók, gazdasági egyesületek létrejöttén fáradozott. Birtokát a parasztságnak akarta bérbe adni, de mindenütt csak kishitűséggel és gyanakodással találkozott. Terveit lekicsinyelték, tevékenységét megbénították.

1889-ben nőül vette Mednyánszky Margit bárónőt, a zseniális br. Mednyánszky László festőművész testvérhúgát. Ideálisabb házasságot elképzelni sem lehetett. Férj és feleség minden gondolatot, minden érzést megosztottak. Irodalmi és filozófiai munkásságában Czóbel István nevében lelte meg valódi segítőtársát, ki csodás memóriájával, nagy tudásával számtalanszor megkönnyítette nehéz munkáját. Vendégszerető házuk központja lett a szellemi életnek s ki oda bekerült, jól érezte magát ez épp oly kedélyes, mint szellemes körben. E boldog családi életnek a háború vetett véget. Egyetlen hős fiúkat elvitte, elnyelte a nagy világégés. Utána jött Magyarország siralmas sorsa. A nagyőri vár is a csehek uralma alá került. De ők mind e megpróbáltatásokat hősiességgel viselték. Hittek a feltámadásban minden vonalon. Czóbel István élete művén tovább dolgozott s elkészítette filozófiai munkájának összefoglaló kötetét.

Ez a mű még nem látott kiadást. Nem érdeklődtek iránta az illetékes körök, mely közöny főképp azért bántotta íróját, mert meggyőződése volt, hogy talán visszatartja az emberiséget a halálfutamtól, melyet ő mindig tisztábban látott.

Törhetetlenül hitt a magyar faj életképességében s magasabb hivatásában. Ezért gyűjtötte maga köré az aranyifjúságot, hogy őket egy szebb jövőre előkészítse. S ők, kik könyveit nem olvasták, rajongva hallgatták érdekes és világos előadásait.

²⁷ A mű négy kötete 1901–1907 között jelent meg a Lotus-Verlag kiadásában.

²⁸ Czóbel, a Károlyi Sándor nevével fémjelezhető konzervatív agrárius mozgalom egyik vezető ideológusa volt, a *Magyar Gazdák Szemléje* rendszeres cikkírója.

4. Czóbel Margit: A nagyőri kastély, enteriőr. 1930–1950 között.

Akvarell, tus, papír, 48 × 37 cm,

ltsz.: AVU SNG Fond Mednyánszky, fotó: Fotoarchív SNG,

© Slovenská národná galéria, Bratislava

Tényleges politikával nem foglalkozott, de annál jobban a szociális állapotok javításával, a tiszta magyar érdekek felkarolásával, a historikus érdeklődés és érzés felébresztésével. Baráti körben többször tartott előadást e dolgokról.

Ő minden gondolatmenetet német alaposággal a kezdetek kezdeténél folyósított, hogy aztán magyar temperamentummal és tőzzel vigye tovább a konklúzióig, mely mindig oda csúcsosodott: hogy *idealizmus nélkül a materiális élet is mindig sivárabb és nehezebb lesz.*

Anonymus²⁹

---

²⁹ *Napkelet*, 10, 1932, 9. 627–628. – A nekrológ szerzőjének kilétét nem sikerült megállapítani, de az bizonyos, hogy Czóbel István baráti köréhez tartozó személyről van szó.